

ДИРЕКТОР ЛЯНГЕ

Чотирнадцятилітній учень гімназії Тадеуш Станіслав Лянге вертався вечором з кіно додому. Вся душа його була ще під вражінням представлення "Короля злодіїв Нью-Йорка" і перед його очима все ще мигали образи з екрана: предивні діла геніальних злодіїв, для котрих ні мур, ні сталь не є ніякою перешкодою. Як вони палили якимсь вогнем, а потім краяли, мов папір, сталеві стіни каси! І як потім хитро втікали, а за ними гнала погоня! Дуже подобалися Тадеушові ці злодії.

З думками про них він увійшов на подвір'я дому свого батька, судді Франца Йосифа Лянге. Дім був старий, пар-теровий, з вікнами до фронту і до подвір'я та до саду. Переходячи подвір'ям, Тадеуш заглянув в одно вікно і з дива аж присів. Вікно не було заслонене, в кімнаті світилася лампа, і було видно все, що там діялося. Тут жив дідусь Тадеуша, старий, вислужений директор польської гімназії Фрідріх Раймунд Лянге. Тепер сей дідусь стояв перед великим дзеркалом в одежі такої, в якій Тадеуш ніколи його не бачив,— і отея-то одежа найбільше здивувала цікавого хлопця. Дідусь мав на собі застебнутий аж під шию сурдуд з двома рядами блискучих, золочених ґудзиків, з золотим коміром, на комірі три розети, на грудях медалі і хрести, а на ноговицях тяглася згори вниз широка золота стяжка. Вже се було дивне, але далеко чудніший був капелюх, що його дідусь насадив на голову і саме тепер поправляв перед дзеркалом. Сей капелюх виглядав як обернений догори дном малий, подовгастий човен, з боків зовсім плоский, з золотою нашивкою, а наверху з чорним чубом із страусових пер. Тадеуш вліпив очі у вікно, закрив губи долонею і сам не знав, що з ним діється: і на сміх йому збиралося, і якийсь страх брав його, бо худий і високий дідусь виглядав тепер ще вище, а його лице з заростом таким, який носив покійний цісар Франц Йосиф, в окулярах, виглядало дуже поважно, майже грізно. Проте дідусь не був сердитий, бо гладив лівою рукою свої сиві вуса і залички та усміхався деколи сам дохсебе.

Надивившись доволі, Тадеуш увійшов в дім, у ті комнати, де жили його батько-мати та дві молодші сестри.

— Ти куди волочишся вечорами? — спитала його мати, покидаючи на хвилю читати роман.

— Був у товариша, вчився.

Ся видумка заспокоїла матір зовсім і вона читала дальше. Тим часом Тадеуш знаками викликав сестри на подвір'я і показав їм дідуса в цілій його директорській величі

Сестри зчинили сміх, директор оглянувся, вони втекли-

і на тім поки що скінчилося представлення, яке дав дідусь своїм внукам.

Він переодягся, сховав відзнаки у столик, уніформу в шафу і засів до своєї улюбленої розваги: до математики, котрої учив колись довгі літа в гімназії. З давніх часів, коли він ще дійсно свою душу вкладав в улюблений предмет, мав він кількадесять зошитів, писаних прекрасно власною рукою, зі всіма можливими задачами, котрі сягали далеко поза навчальні програми гімназії. Ті задачі могли нагнати страху і найгеніальнішому поетові своїми безконечними цифрами, буквами, знаками і формулами; директор Лянге розумів їх відразу і розмовляв з ними, як з добрими товаришами.

При вечері мусив дід вияснити внукам, яку-то одежу мав він на собі, а синові і невістці сказав, що треба від директорських ноговиць відпороти золоті нашивки і почати носити їх про будень, бо вже не має в чім ходити. Жалував тільки, що із сурдута та капелюха не дасться нічого переробити; шкода лише дорогої матерії.

Почалася звичайна в повоєнних часах розмова, невістка нарікала на дорожнечу, що зростає з дня на день, а старий директор нарікав ще тяжче на велику кривду, якої він і всі емерити зазнали від нової держави, котра наділила їх просто жебрачою платнею. Суддя чув уже не раз такі батькові нарікання, читав часопис і не втручався у розмову. Тяжкі часи і він відчував, а втома по праці в суді відбирала йому всяку охоту шукати собі причини до пересердя.

На другий день, у неділю, директор Лянге йшов собі помаленьки о палиці вулицею з одним часописом в руці, а другим у кишені. Так можна його бачити щодня, як завжди о тій самій годині вертався з книгарні, де купував два часописи, а переглядав притім кілька інших, бо всіх не мав за що купити, і як потім ставав на вулиці та читав дещо цікавіше або хоч заголовки статей переглядав. Докладно, від початку часопису аж до оголошень, дещо і два рази, він читав дома або в садку, де грів старі кості до сонця. Він і тепер зайшов у садок, спер палицю об дерево, стріпав хустиною порох з лави, усів собі уважно, витер м'якою шкіркою окуляри, зложив часопис рівно і почав читати вступну статтю.

Коли так старий Лянге сідав у садку читати часопис, то звичайно з дому вибігав у той час малий, але вже старий і дуже товстий чорний песик Швіпс, біг до директора, сідав на задні лапки і ждав терпеливо, поки його візьмуть на коліна. Сей Швіпс не мав найменшої причини нарікати на собачу долю: він цілий свій вік прожив без журби, на постелі або на малих проходах і за довгі літа навчився тільки одної штуки: всі свої почування і потреби об'являти довгим сидженням на задніх лапках і якимсь безглуздим поглядом своїх баранячих очей.

Старий Лянге так зачитався, що й не помітив, як на піску перед ним терпеливо "служив" Швіпс і ждав на те, щоби його взяли на коліна. Тільки по добрій хвилині, перегортаючи часопис, побачив його і промовив:

— Ну, ходи-ходи 1

Швіпс сперся передніми лапками на коліна директора, бо був заважкий, щоб міг сам вискочити, і тоді директор побачив на його шиї щось таке, що йому і в сні не приснилось би. Швіпс мав на шиї золотий хрест заслуги з короною! Се була для директора така несподіванка, що в нього часопис випав з рук, він ухопив Швіпса на коліна, зняв відзнаку з його шиї і почав їй придивлятися так, як би її ніколи не бачив. Дійсно, се був правдивий золотий хрест заслуги з короною, з червоною емаллю по боках, з написом *Viribus unitis* 2 і буквами F. J. 3 посередині.

1 Килимах.

2 Спільними зусиллями (латин.).

3 Франц Йосиф.

— А-а-а! — застогнав старий, зірвався з лавки, вхопив палицю і побіг до своєї комнати.

Тільки ступив на поріг, зараз усе зрозумів. Тадзьо сидів при його столі і переглядав його відзнаки. Столик був відчинений. Побачивши дідуся, хлопець скочив, як опарений, хотів утікати, але старий ухопив його за обшивку, кинув ним на отоманку і вліпив йому скоренько з десять букв там, де годиться. Хлопець розкричався на цілий дім. Прибігли батько і мати у комнату і застали засапаного дідуся з палицею в руках і заплаканого Тадзя, котрий стогнав жалісливо, мовби був хорий.

— Що сталося?

— Що сталося?! — відповів дідусь грізно.— Оцей лобуз добувся позлодійськи до мого столика і мій хрест заслуги причіпив псові.

— Ото велике нещастя! — закричала собі мати Тадзя і підійшла до нього, щоб його взяти під захист.— За австрійську бляшку так збити дитину! Забирайся, Тадзю, звідси!

А син-суддя додав:

— Тато не повинні карати моєї дитини. На те я є. Директор видивився зчудовано на сина і невістку, усіх

на крісло і промовив спокійно, але твердо:

— І, овшім, сину, ти є суддя, розсліди справу і покарай ще сам. Столик був замкнений і Тадзьо відчинив його, яким способом, не знаю. Се є початок злочинської кар'єри, се наука з кіно. На все маєте час, тільки на те, щоб довідатися, куди хлопець волочиться, не маєте часу. А щодо твоєї, Вандзю, уваги про австрійську бляшку, то знай, що всі ті бляшки — все одно, чи вони залізні, чи золоті, чи вони австрійські чи польські — всі вони мають одну ціну: або вони загалом нічого не варті, або вони мають своє значіння і вартість — і є подякою за якісь прислуги. Я дістав сей хрест по сорока роках служби і тому мені дорогий. Не собаці його дали, тільки мені

— Але ж Австрії вже нема! — замітила невістка злобно.

— Твої мамі також уже нема,— чому ж не викинеш її портрета? — боронився старий.

— Доки ж ви, тату, будете ще австрійським патріотом? — спитав син.

— Буду ним довше, ніж ви всі, що так довго шануєте криницю, поки з неї воду п'єте, а коли вже вам її не треба, то всі гуртом у неї плюєте. Я був колись пан, а тепер я на ласці дітей, бо зі своєї вислуженини не можу собі щодня купити й літра молока, й часописів. Я сорок років працював не для якоїсь алегоричної статуї, що представляла Австрію, тільки для вас, для людей, котрі ще жиєте у новій державі і користаєте з того, чого я вас навчив. Заслуга не перестає бути заслугою через те, що по п'ятниці настала субота. А ви ще й бороните шмаркача, котрий хоч те повинен знати, що хрест є хрестом і вішати його на собаку не годиться.

Тадзьо, котрий у третій кімнаті сидів досі тихо, нагадав собі буки і розкричався заново. Мати побігла до нього і стала його голубити милими словами та втихомирювати. Тим часом суддя зостався з батьком і, розуміючи жаль старого краще від жінки, старався також його втихомирити.

— Тату, тапер на цілім світі тяжко жити. А ми дочекалися сповнення свого ідеалу, воскресення вітчизни, і мусимо дещо перетерпіти.

— Хто такий — ми? Ти, Франц Йосиф Лянге, правнук німця — реставратора з Ляксенбурга, котрий ані слова не знав по-польськи?

— Дивно мені, що ви, тату, так говорите. Чи я тому винен, що мене виховали в польським дусі, що моя мати була полька, що, нарешті, і ви самі тому не противилися? З вас, тату, говорить жаль і почуття зневаги, я се розумію, але виправдати не можу.

Старий дідусь стягнув сиві брови:

— Правду, сину, кажеш; але жаль і почуття зневаги не мусять бути злими дорадниками. Я дав тому народові, серед котрого проживав, не лише свої літа і свою працю,— я дав йому і своїх дітей — і яка мені за се подяка!

Суддя бачив, що батька сьогодні не переговорить, і звів розмову круто на політичні події. Директор щось відповів, але нерадо і на тім прикра родинна суперечка скінчилася.

Скінчилася на словах, а не скінчилася в душі директора. Він поклався на отоману і почав думки думати про гніздо свого роду, про Ляксенбург коло Відня. Ще хлопцем був він там зі своїм батьком, галицьким адміністраційним урядником, в гостях у ді да-реставратора. З того часу старий романтичний замок серед води в Ляксенбургу все був для нього зразком всіх замків, про котрі читав у книжках. Потім цілих кількадесять

років він там не був і не переписувався з ніким, зовсім відбився від родини. Аж війна 1914 року завела його туди. Кудись треба було втікати з Галичини — і якась давно погребана і забута туга пригнала його до Ляксенбурга самого, бо жінка вже давно померла, а діти — син і донька — зі своїми родинами втекли в інші сторони.

Здавалось йому тоді, що вертає до давнього родинного гнізда, хоч там уже нікого не знав. На кладовищі віднайшов могилу діда-реставратора, а пізніше познайомився з кількома родинами, що звалися Аянге. Се були свояки, з того самого гнізда, що й він. Прийняли його радо, тим радніше, що він від них нічого не жадав і був чоловіком на становищі. А з дітьми їх старий і зовсім заприятелював і з нудьги учив їх найрадше математики своїм випробуванням за довгі літа способом, жартами і забавками. Одному своякові, промисловцеві, що на диво називався так само, як його син, Франц Йосиф Лянге, він і помагав якийсь час у крутім діловодстві, у котрім воєнні події все робили нелад. Сей промисловець мав віллу в Ляксенбургу і свою фабрику під Віднем. У нього й прожив директор Лянге цілу осінь і зиму, поки його з весною покликали до служби.

Як колись за хлоп'ячих літ, так і тепер, у старості, директор Лянге витав думками по Ляксенбургу — і з брудного, знищеного війною галицького міста, де довелося йому доживати віку у смутку і зневірі, все втікав душею до сього чистенького села в Австрії, хоч знав, що і там по війні не було гаразду. Він втішав себе видумками, що от як би то гарно було вирватися з міста і товариства, де він уже нікому непотрібний, де вже й не признають його заслуг і де вже, очевидно, призначили його вивезти незабаром на кладовище, хоч у нього ще доволі здоровля і сили духу. Як би то гарно було прожити ще кілька літ — хоч скромно, але в тім яснім, погіднім настрої душі старого філософа, котрого вже життя людей не бентежить, але сонце, і весна, і квітки, і краса все ще радують. Сьогодні по пригоді з внуком він відчув сю тугу сильніше, як коли-небудь.

При обіді директор сказав своїм дітям, що має намір виїхати на якийсь час до доньки, що була замужна за старостою. Суддя переглянувся з жінкою, і обоє не сказали на те нічого. Батько зрозумів дуже добре їх мовчанку; вона означала не що інше, тільки: "Нехай собі старий трохи виїде, бо тут вже не знає, що з нудьги робити". А може, й що гірше означала ся мовчанка...

Директор почав справді приготувлятися в дорогу. Се приготування тяглося дуже довго, майже місяць. Він писав і відбирав листи, ходив пильно на пошту, складав педантично всі свої річі і ждав на щось. Прийшов день, коли він рано заявив, що вполудне від'їжджає. Його не задержували і не надто сумували, коли виїхав на залізницю. Думали, що справді їде до доньки в гості.

Тим часом старий директор поїхав до Ляксенбурга за своїм ідеалом. У три тижні по виїзді батька суддя дістав звідти такий лист: "Дорогі діти! Я маю тут посаду головного книговода у нашого свояка Ф. Й. Лянге і живу зовсім вигідно. Найбільше тішить мене, що я не є нікому тягарем і що помічаю у себе незвичайний зріст енергії. Сам собі дивуюся. Видко, що завжди треба ще чогось собі бажати і старатися се досягнути, коли хто хоче продовжити собі віку. У вас я вже не мав мети життя і не міг собі її знайти — і се було моє горе. А тут я радий, що хоч частину свого життя і праці можу ще присвятити для старого гнізда нашого роду і нещасної країни".

І далі описував старий свої поїздки самоходом, свої проходи по Відню, і свої відвідини гробів цісарської родини в підземеллях косяулу капуцинів, своє щоденне заняття... З цілого листа віяло вдовolenням і радістю життя.

— Старий зовсім здивачів,— замітила жінка судді.

— Жаль мені його,— сказав суддя.

— Але дідусь уже не приїде? — спитався Тадзьо.

1923